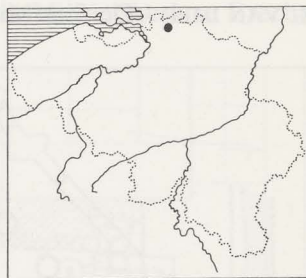

L. VAN IMPE

De Sint-Michielskerk te Brecht

Op vraag van het Bestuur van Monumenten en Landschappen werden er in de parochiekerk van Sint-Michiel te Brecht twee proefsleuven aangelegd. Dit beperkt onderzoek kaderde in de algemene restauratiebeurt die de kerk onderging¹.

Hoewel Brecht reeds vóór 1100 parochie blijkt te zijn, is er uit de periode vóór 1422 geen tekst bekend die het bestaan van een ouder bedehuis vermeldt. Slechts later, in 1486, datum van begin der werken aan het nieuwe koor, komt de afbraak van een ouder koor-gedeelte ter sprake².

Aangezien in het huidige kerkgebouw slechts enkele vloerpartijen aan vernieuwing toe waren, o.a. in het koor en in beide kruisbeuken, waren de topografie en de oriëntatie van de proefsleuven reeds vooraf gedetermineerd (fig. 1:A en B).

Elementen voor de bouwgeschiedenis

In het koor was de belangrijkste vaststelling dat de pijlers die koor en *deambulatorium* scheiden en die de hele bovenbouw dragen geen normale fundering hebben. De verwachting was dat elke pijler afzonderlijk onderbouwd zou zijn met een min of meer klokvormig uitwaaiierende bakstenen sokkel, zoals dat trouwens het geval was bij de pijlers van het schip. De zuidelijke vieringpijler rust daar op een 1,15 m hoge pyramide van 16 regelmatig versnijdende baksteenlagen. De vlijlaag zelf was aangelegd op een 90 cm dik massief van gestorte mortel, vermengd met grove baksteenbrokken en -gruis (fig. 2). Of de funderingen onder de pijlers in het schip onderling nog met een ket-

tingmuur verbonden worden konden we niet natrekken.

De achthoekige pijlerbases in het koor (fig. 2:3 en 3:1-2) rusten daarentegen op een oudere bakstenen muur. Deze muur heeft zelf een massieve fundering (fig. 2:1), die op vrij verzorgde manier tegen de binnenwand van zijn recht uitgestoken sleuf opgemetst werd. De overtollige mortelspecie is tussen de bakstenen tegen de sleufwand uitgeperst. De voet van de muur rust in een bedding, die in het gestratificeerd en aaneengekit pleistoceen zand uitgestoken werd. Na 3 versnijdingen gaat de ca. 1,50 m hoge fundering over in de opstandpartij, waarvan zelf nog 3 lagen restten.

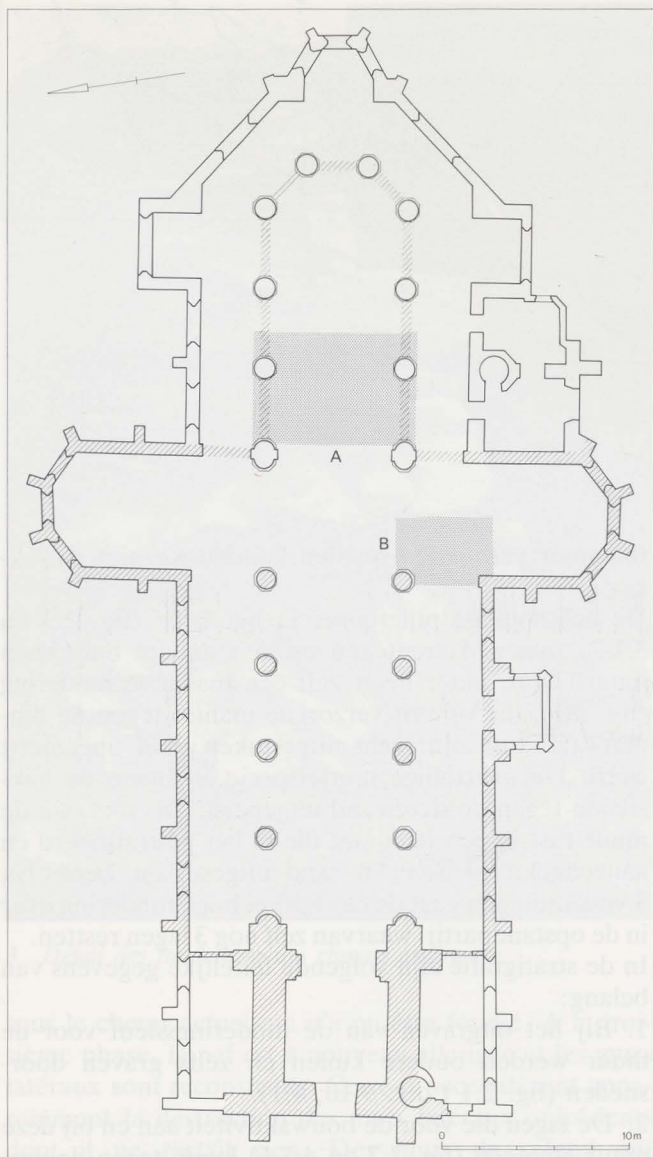
In de stratigrafie zijn volgende feitelijke gegevens van belang:

1. Bij het uitgraven van de funderingssleuf voor de muur werden oudere kuilen en zelfs graven doorsneden (fig. 2:1 t.o.v. 9-10; 4:1).
2. De lagen die voor de bouwactiviteit aan en bij deze muur getuigen (fig. 2:7 en 4:5-6) lopen tegen de verstekpartij op en overdekken een hele reeks mekaar oversnijdende grafkuilen: dit fenomeen is vooral op fig. 4 duidelijk te merken.
3. Een homogene laag gele zavel, bestemd als bedding voor bevloering (fig. 2:5 en 4:4), zelf uitgestrooid op nivelleringslagen van wisselende samenstelling en dikte (o.a. fig. 2:6) loopt tot tegen de opstandpartij van de bewuste muur. Deze laag wordt dan op haar beurt doorbroken door latere vergravingen, o.a. door de funderingssleufjes voor de aanleg van de kleine sokkels onder de pijlers (cf. fig. 2:4).

Uiteindelijk zijn we tot de konklusie moeten komen dat de muur onder de huidige koorpijlers niets anders kan zijn dan de buitenmuur van het oudere koor: waarschijnlijk gaat het om dit koorgedeelte dat vanaf 1486 afgebroken werd om het te vervangen door een ruimer en monumentaler bouwwerk met omgang. De achthoekige bases van de nieuwe pijlers werden bijgevolg op de oudere muurresten gezet: het valt echter op dat de bases er niet geheel centraal op terecht kwamen. Naar de binnenkant toe overkragen deze bases de muur met ca. 20 cm (fig. 2:3 t.o.v. 1). De druk van de pijlers wordt er opgevangen door kleine

1 Opggravingswerken uitgevoerd op aandringen van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, inbijzonder de Heer D. Van Eenhooge, met de steun en de medewerking van de Kerkfabriek van Sint-Michiel, het Gemeentebestuur, de bouwfirmas voor restauratiewerken Verstraete-Vanhecke nv, de Heren J. Van Boxel (arch.), St. Dries, pastoor, en Mej. J. Bonneux (B.T.K.-project archeologie). De werken grepen plaats van 26 juni tot 25 juli in het koor; deze in de kruisbeuk duurden van 12 tot en met 20 november 1986. Werklieden werden eerst ter beschikking gesteld door het Gemeentebestuur, later door het B.T.K.-project voor archeologie. Aan allen dank.

2 Informatie Mevrouw Griet Van Kriekingen (B.T.K.-project «Historische studie Sint-Michielskerk»), waarvoor dank.

1 Plan van de Sint-Michielskerk te Brecht. A-B: werksleuven. De gearceerde delen willen de oudere baksteenbouw visualiseren (basisplan naar J. Van Boxel, arch.).

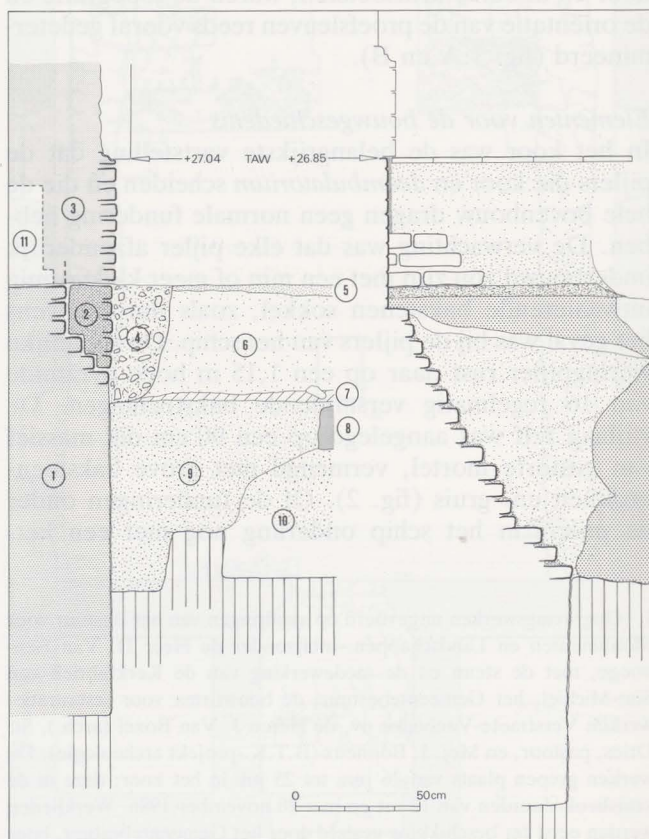
bakstenen sokkeltjes die gewoon en zelfs vrij slordig op de verstekpartij gemetst werden (fig. 2:2; 3:4). Deze hulpsokkels zijn niet verbonden met de oudere muur; de gebruikte mortel én de bakstenen zijn echter wel vergelijkbaar met het bouw materiaal in de pijlerbases. Op dezelfde manier werd getracht de vieringpijlers te ondersteunen (fig. 3:3): hier moesten we echter vaststellen dat de hulpsokkel op zijn beurt buiten de oudere muur uitspringt (cf. fig. 3:5 t.o.v. 14) en gedeeltelijk op mulle aarde «rust», wat bijgevolg functie en draagkracht van deze sokkel in vraag stelt. Waarschijnlijk rusten de pijlers juist op die plaatsen waar de oudere muur door de steunberen opgevangen werd. Bij een onderzoek zoals dit, hoe beperkt ook, ontmoet men natuurlijk tal van sporen en resten die getuigen van verbouwingen en herstellingen van sekundair belang, maar die voor de kennis

van de belangrijke etappes in de bouwgeschiedenis weinig of niets bijbrengen (fig. 2:11; 3:7-10; en 4:3). Als oudste sporen van een bouwactiviteit vermelden we enkele resten van ronde donkerbruine tot zwarte verkleuringen, soms met duidelijk afgetekende kern, die in het pleistocene zand zichtbaar waren (fig. 3:11-13). Aanwijzingen over de aard en over de datering van deze «bouwfase» ontbreken echter.

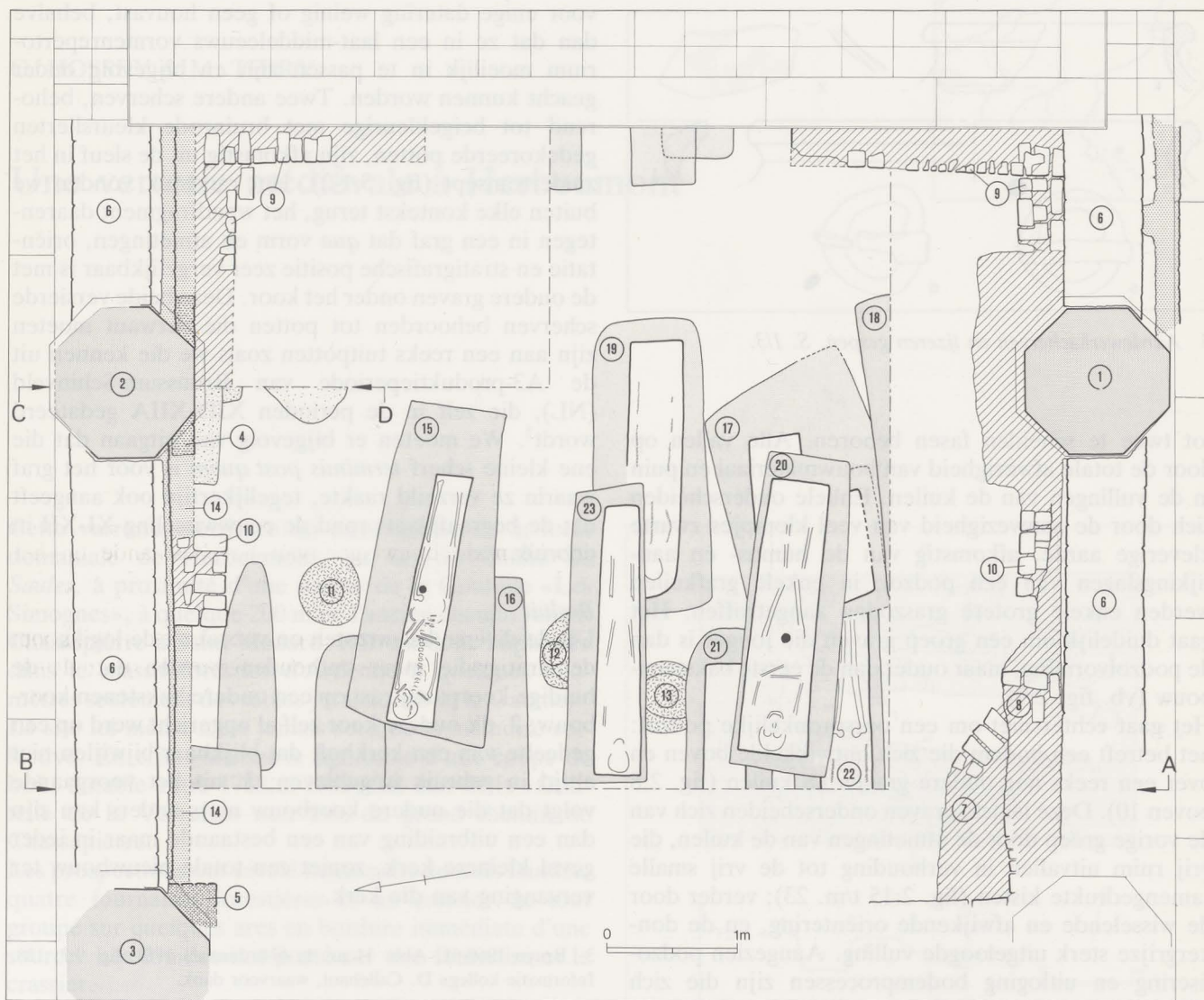
De graven

Zoals in een kerkgebouw wel meer wil voorkomen werd het grootste gedeelte van de onderzochte oppervakten ingenomen door lijkbegrovingen. Hoewel er in de zones waar de graven liggen nog nauwelijks sprake is van enige herkenbare stratigrafie, kunnen we het toch nog hebben over een relatieve stratifikatie.

1. Het gros van de lijkbegrovingen is georiënteerd volgens de as van het bestaande kerkgebouw. Voor zover we dit nog konden nagaan werden deze grafkuilen doorheen de bouwlagen van het bestaande en het oudere kerkgebouw uitgestoken. Op één uitzondering na, liggen alle overledenen met het hoofdeinde aan de westkant. Die ene uitzondering vonden we in het koor: het graf had niet alleen een afwijkende oriëntering, nl. O.-W., maar in tegenstelling tot de andere graven waarin we smalle houten kisten terugvonden, was het dode lichaam hier vrij aan de aarde toevertrouwd. In het koor blijken duidelijk graven aanwezig die behoorden aan de meer vooraanstaande inwoners. Dat het in

2 Doorsneden op één der pijlers in het koor (links = fig. 3:C-D) en op de zuidwestelijke vieringpijler (rechts).

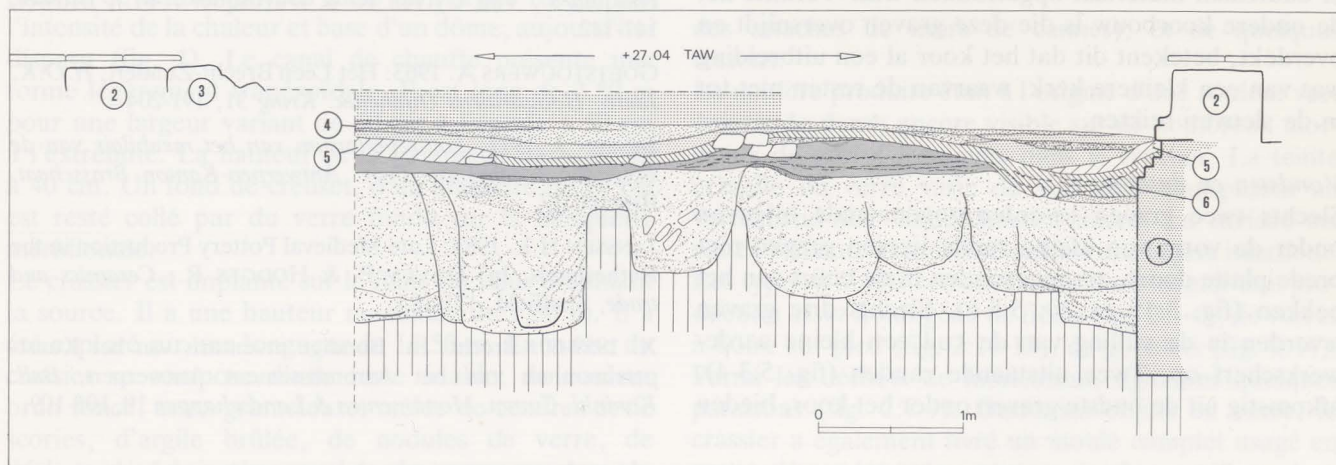

3 Plan van de sleuf A in het koor: in het centraal gedeelte zijn hier alleen de oudere groep graven weergegeven.

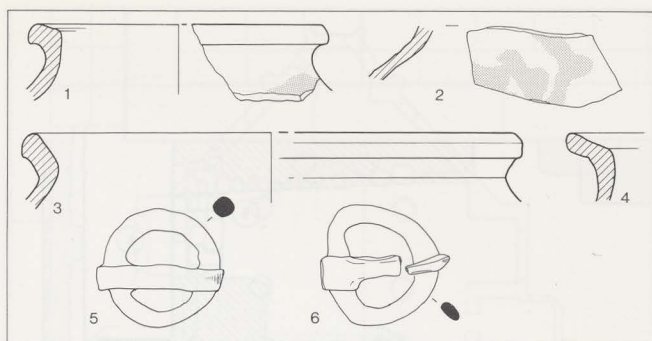
minstens twee gevallen om familiegraven gaat bleek uit het feit dat telkens twee kisten netjes boven elkaar gestapeld waren. Opmerkelijk is dat gemetste bakstenen grafkelders in het koor ontbreken; slechts

enkele werden er aangesneden in het sleufje in het zuidertransept.

2. De oudere graven in het koor onderscheiden zich duidelijk van de jongere en kunnen op hun beurt nog

4 Dwarsdoorsnede door het koor (fig. 3:A-B).

5 Aardewerkscherven en ijzeren gespen. S. 1/3.

tot twee te scheiden fasen behoren. Alle vallen op door de totale afwezigheid van bouw materiaal en puin in de vullingen van de kuilen. Enkele onderscheiden zich door de aanwezigheid van veel klompjes zwarte kleverige aarde, afkomstig van de humus- en aanrijkingsslagen van een podzol; in enkele grafkuilen werden enkele grotere graszoden aangetroffen. Het gaat duidelijk om een groep graven die jonger is dan de podzolvorming, maar ouder dan de eerste baksteenbouw (vb. fig. 2:9).

Het gaat echter niet om een oorspronkelijke podzol: het betreft een bodem die zich ontwikkelde boven en over een reeks nog oudere graven en kuilen (fig. 2:8 boven 10). Deze laatste graven onderscheiden zich van de vorige groep door de afmetingen van de kuilen, die vrij ruim uitvallen in verhouding tot de vrij smalle samengedrukte kisten (fig. 2:15 t/m. 23); verder door de wisselende en afwijkende oriëntering, en de donkergrijze sterk uitgeloopte vulling. Aangezien podzolisering en uitloging bodemprocessen zijn die zich onder de blote hemel voltrekken, en onmogelijk zijn zonder insijpend regenwater, moet de logische gevolgtrekking zijn dat de beide oudste groepen graven niet in maar rond een kerkgebouw zijn aangelegd. De afwezigheid van bouwresten en puin wijzen er in ieder geval op dat ze hetzij voldoende ver van de kerk aangelegd zijn, waar geen bouwresten over het terrein gespreid lagen, hetzij die hypothetische kerk nog niet in duurzaam materiaal opgetrokken was. Vermits het de oudere koorbouw is die deze graven oversnijdt en overdekt, betekent dit dat het koor al een uitbreiding was van een kleinere kerk, waarvan de resten niet tot in de sleuven reikten.

Vondsten en datering

Slechts twee graven leverden zogenaamde bijgaven onder de vorm van kleine ronde ijzeren gespen met brede platte doorn, teruggevonden in de buurt van het bekken (fig. 3:15 en 20; 5:5-6). Slechts drie graven leverden in de vulling van de kuil een kleine aardewerkscherf op. Twee uitstaande randen (fig. 5:3-4), afkomstig uit de oudste graven onder het koor, bieden

voor enige datering weinig of geen houvast, behalve dan dat ze in een laat-middeleeuws vormenrepertorium moeilijk in te passen zijn en bijgevolg ouder geacht kunnen worden. Twee andere scherven, behorend tot beige- en bruinrode kleurslierten gedekoreerde potten, zijn afkomstig uit de sleuf in het zuidertransept (fig. 5:1-2). Het randstuk vonden we buiten elke kontekst terug, het wandfragment daarentegen in een graf dat *qua* vorm en afmetingen, oriëntatie en stratigrafische positie zeer vergelijkbaar is met de oudere graven onder het koor. Deze beide versierde scherven behoorden tot potten die verwant moeten zijn aan een reeks tuitpotten zoals we die kennen uit de A3-productieperiode van Brunssum-Schinveld (NL), die zelf in de perioden XID-XIIA gedateerd wordt³. We moeten er bijgevolg van uitgaan dat die ene kleine scherf *terminus post quem* is voor het graf waarin ze verzeild raakte, tegelijkertijd ook aangeeft dat de begraafplaats rond de eeuwwisseling XI-XII in gebruik was.

Besluit

Uit de diverse bouwresten en vooral uit de logica van de stratigrafie moet onthouden worden dat: 1. de huidige koorpartij rust op een oudere bakstenen koorbouw; 2. dit oudere koor zelf al opgericht werd op een gedeelte van een kerkhof, dat blijkbaar bijwijlen niet altijd in gebruik is gebleven; 3. uit het voorgaande volgt dat die oudere koorbouw niets anders kan zijn dan een uitbreiding van een bestaande maar in ieder geval kleinere kerk, zoniet een totale nieuwbouw ter vervanging van die kerk.

3 Bruyn 1960-61, Abb. 11 nr. 1; 474. Janssen 1983, fig. 9:3; 128. Informatie kollega D. Callebaut, waarvoor dank.

BIBLIOGRAFIE

BRUYN A. 1960-61: Die mittelalterliche keramische Industrie in Schinveld, *Berichten R.O.B.* 10-11, 462-507.

DE NAVE Fr. 1980: Brecht. In: *Gemeenten van België. Geschiedk. & administratief-geografisch woordenboek* 1 (ed. Hasquin J., Van Uytven R. & Duvosquel J.-M.), Brussel, 141-142.

GOETSTOUWERS A. 1963: Het Leen Brecht-Zundert, *H.O.K. Jaarb. Hoogstratens Oudheidk. Kring* 31, 191-204.

JANSEN J. 1977: *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Prov. Antwerpen-Kanton Brasschaat*, Brussel, 17.

JANSSEN H.L. 1983: Late Medieval Pottery Production in the Netherlands. In: DAVEY P. & HODGES R.: *Ceramics and trade*, Sheffield, 121-185.

X. 1959-60: Brecht. In: Bondige inventaris van het Kunstpatrimonium van het Arrondissement Antwerpen, *Bull. Koninkl. Comm. Monumenten & Landschappen* 10, 108-109.